

مشهد، پایتخت فرهنگ اسلامی^۱ آیسسکو در سال ۱۳۹۶

دکتر نسربین احمدیان شالچی

چکیده

کشورهای اسلامی با تکیه بر تمدن کهن و درخشان اسلامی، برای اتحاد و ایفای نقش در تحولات جهانی، سازمان کنفرانس اسلامی را تشکیل دادند. این سازمان در راستای اهداف خود، سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی کشورهای اسلامی، آیسسکو^۲ را تأسیس کرد. آیسسکو فعالیت‌های گوناگونی انجام می‌دهد که یکی از آنها انتخاب شهرهایی به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی در هر سال است. پایتخت معنوی ایران، مشهد مقدس، که رشد و توسعه خود را مدیون بارگاه امام رضا علیه السلام است، در سال ۲۰۱۷ م؛ ۱۱ دی ماه ۱۳۹۵ تا ۱۰ دی ماه ۱۳۹۶؛ یکی از پایتخت‌های فرهنگ اسلامی است. این مقاله دو هدف را مدنظر دارد. نخست شناخت کلی آیسسکو و دیگر بررسی میزان آمادگی شهر مشهد و مدیران آن برای پذیرش این نقش مهم. روش تحقیق توصیفی است و نشان می‌دهد که برای بهره‌وری از فرصت فراهم شده، مدیران شهری و مراکز مرتبط در فرصت کم باقی مانده باید بیشتر تلاش کنند. **کلیدواژه‌ها:** کشورهای اسلامی، آیسسکو، مشهد، بارگاه امام رضا علیه السلام، پایتخت فرهنگ اسلامی، سازمان کنفرانس اسلامی.

۱- از هنگامی که موضوع انتخاب شهر مشهد در آیسسکو مطرح شد، همواره از عنوان «پایتخت فرهنگی جهان اسلام» استفاده شده است، در حالی که در پایگاه اطلاع‌رسانی آیسسکو برای شهرهای انتخاب شده عنوان «پایتخت فرهنگ اسلامی» (Islamic culture capital) ذکر شده است:

<http://www.isesco.org.ma/capitals-of-islamic-culture>

The Islamic Educational, Scientific and Culture Organization : ISESCO – ۲

دریافت: ۱۳۹۴/۹/۱۲ - پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۶

مقدمه

اسلام که طی سده های نخست ظهور و گسترش، در بسیاری از زمینه ها در جهان پیشرو بود (بسیج، ۱۳۸۵: ۸۵) پایه گذار تمدنی شد به نام تمدن اسلامی که یکی از مبانی آن، اتحاد ملت های مسلمان بود (بارتولد، ۱۳۳۷: ۷). تمدن اسلامی در سده های نخست باشکوه و درخشان بود، اما پس از آن دچار انحطاط و افول شد. اکنون چند دهه است که کشورهای اسلامی با توجه به فراوانی جمعیت و گستردگی قلمرو، خواهان ایفای نقش مهم تری در تحولات جهانی هستند. وحدت کشورهای اسلامی نخستین گام در رسیدن به این هدف است و به همین منظور فعالیت های بسیاری از سوی مسلمانان با هدف نیل به وحدت جهان اسلام انجام شد که حاصل آن شکل گیری سازمان کنفرانس اسلامی بود. در سال های نخست تشکیل سازمان کنفرانس اسلامی امید زیادی به نقش آفرینی این سازمان در عرصه جهانی بود، اما در پی ناکامی در دستیابی به اهداف، اعضای سازمان عرصه های دیگر همچون عرصه فرهنگی و علمی را بهترین بستر برای نزدیک شدن مواضع کشورهای اسلامی دانستند. با این هدف آیسسکو تاسیس شد تا کشورهای اسلامی با همکاری در زمینه های فرهنگ، علوم و آموزش در جهت نزدیک سازی ملت های مسلمان به یکدیگر تلاش نمایند. آیسسکو در راستای اهداف خود راهبردهای متعدد و فعالیت های گوناگونی را مورد توجه قرار داده است. تعیین شهرهایی به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی، یکی از این اقدامات است و در همین راستا شهر مشهد به عنوان یکی از پایتخت های فرهنگ اسلامی در سال ۲۰۱۷م؛ ۱۱ دی ماه ۱۳۹۵ تا ۱۰ دی ماه ۱۳۹۶ ش؛ برگزیده شد.

شکل گیری سازمان کنفرانس اسلامی

در چند سده گذشته و به ویژه در یک قرن اخیر که مسلمانان به دلایل مختلف درونی و بیرونی، با دوران رکود تمدن اسلامی (نخستین، ۱۳۶۷: ۱۵) مواجه بوده اند، تحولات جهانی شگرفی در ابعاد مختلف رخ داده است که مسلمانان و کشورهای اسلامی را نیز به شدت تحت تاثیر قرار داده است. در حالی که انتظار می رفت مسلمانان

با توجه به تعداد جمعیت، گستردگی قلمرو و توانمندی‌های مادی و معنوی بتوانند نقش مهمی در تحولات جهانی ایفا کنند، اما واقعیت غیر از این است و آنان نتوانسته‌اند آنچنان که شایسته است در معادلات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان جایگاه مناسبی یافته و تاثیرگذار باشند. مهم‌ترین عامل در عدم موفقیت مسلمانان، تفرقه و نبود اتحاد میان کشورهای اسلامی بوده است.

در سده اخیر فعالیت‌های بسیاری برای وحدت جهان اسلام صورت گرفته است که از میان آنها می‌توان به برگزاری کنفرانس‌های متعدد پیش از جنگ جهانی دوم و ارائه طرح‌ها و ابتکارات مختلف پس از جنگ جهانی دوم اشاره کرد (السید سلیم، ۱۳۷۶: ۵-۱۳). حاصل این فعالیت‌ها شکل‌گیری سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۹۶۹م / ۱۳۴۸ش بود. با تشکیل سازمان این امید به وجود آمد که بستر مناسبی برای همفکری و همدلی و در نهایت وحدت کشورهای اسلامی فراهم شود، اما عواملی همچون صف‌بندی‌های اعضای سازمان در رویارویی با مسائل مختلف جهان اسلام، تفرقه درون‌سازمانی به علت وابستگی به بلوک‌های قدرت جهانی، بافت ناهمگون قدرت در کشورهای عضو سازمان و نقش کشورهای ثروتمند محافظه‌کار در فرایند تصمیم‌سازی‌ها (فوزی، تویسرکانی، ۱۳۷۷: ۴۷-۸۰) سبب شد سازمان کنفرانس اسلامی نتواند مشکلات موجود بین کشورهای عضو را، به ویژه در عرصه سیاسی، حل نماید.

لوگوی سازمان کنفرانس اسلامی

تأسیس آیسسکو

سازمان کنفرانس اسلامی در پی ناکامی در دستیابی به اهداف خود، تلاش کرد با تأسیس سازمان‌هایی فعال در زمینه‌های اقتصادی، تجارت و حمل و نقل، مسلمانان را به هم نزدیک

سازد، اما این اقدامات چندان راهگشا نبود. در آخرین اقدام، وزرای امور خارجه کشورهای عضو کنفرانس اسلامی عرصه‌های فرهنگی و علمی را بهترین بستر برای نزدیک شدن مواضع کشورهای اسلامی دانسته، آیسسکو را تأسیس کردند (دفتر مطالعات سیاسی و فرهنگی، سازمان علمی، آموزشی و فرهنگی اسلامی (آیسسکو)، ۱۳۸۷: ۱-۲).

آیسسکو نام سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی کشورهای اسلامی، وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی است. قطعنامه تأسیس آیسسکو در یازدهمین اجلاس وزرای خارجه کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۳۵۹ ش در اسلام‌آباد پاکستان تهیه شد و سال بعد در سومین اجلاس کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در مکه مکرمه، به تصویب سران کشورها رسید. اساسنامه سازمان در نخستین مجمع عمومی آیسسکو در سال ۱۳۶۱ ش تصویب شد.

اهداف آیسسکو

سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی کشورهای اسلامی در راستای رسیدن به اهداف زیر فعالیت می‌کند:

* تقویت و تحکیم همکاری میان کشورهای عضو در زمینه‌های آموزش، علوم، فرهنگ و ارتباطات،

* توسعه علوم کاربردی و استفاده از فناوری‌های پیشرفته در چارچوب ارزش‌ها و آرمان‌های متعالی و جاودانه اسلامی؛

* تحکیم تفاهم میان ملت‌های مسلمان و کمک به تحقق صلح و امنیت جهانی از راه‌های مختلف، به ویژه از طریق آموزش، علوم، فرهنگ و ارتباطات؛

* ایجاد هماهنگی بین نهادهای تخصصی سازمان کنفرانس اسلامی در زمینه

آموزش، علوم، فرهنگ و ارتباطات، از یک طرف و کشورهای عضو آیسسکو از طرف دیگر، برای تحکیم همبستگی اسلامی؛

* مبنا قرار دادن فرهنگ اسلامی در برنامه‌های درسی تمام سطوح و مقاطع آموزشی؛
* تحکیم فرهنگ اصیل اسلامی و صیانت از استقلال تفکر اسلامی در مقابله با همه شکل‌های تهاجم فرهنگی و تمامی عوامل تحریف و حفظ ویژگی‌های اصلی تمدن اسلامی؛

* پاسداری از هویت اسلامی مسلمانان در کشورهای غیر مسلمان؛
* فعالیت در ایجاد تکامل متقابل و هماهنگی میان نظام‌های آموزشی کشورهای عضو (کریمی، ۱۳۸۶: ۶۵).

راهبردهای آیسسکو

سازمان آیسسکو برای برنامه‌ریزی‌های خود در دستیابی به اهداف مورد نظر چند راهبرد طراحی کرده است که عبارت‌اند از:
راهبرد علم، فناوری و نوآوری در جهان اسلام؛ راهبرد فعالیت فرهنگی اسلامی در سرزمین‌های خارج از جهان اسلام؛ راهبرد بهره‌گیری از توانایی‌های مسلمانان در غرب؛ راهبرد تقریب مذاهب؛ راهبرد توسعه بیوتکنولوژی در جهان اسلام؛ راهبرد مدیریت منابع آب در کشورهای اسلامی؛ راهبرد فرهنگی جهان اسلام، راهبرد ارتقای تحصیلات دانشگاهی در جهان اسلام؛ راهبرد همبستگی فرهنگی؛ راهبرد توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در جهان اسلام؛ راهبرد توسعه گردشگری فرهنگی در جهان اسلام.

اقدامات ویژه آیسسکو

افزون بر فعالیت‌های روزمره، آیسسکو فعالیت‌ها و برنامه‌هایی ویژه نیز انجام می‌دهد که بر چهار محور متمرکز شده است:

- برنامه قدس شریف و فلسطین؛

- گفتگوی تمدن‌ها؛

- سفیران آیسسکو؛

- فعالیت‌های فرهنگی اسلامی در خارج از جهان اسلام.

ارکان فرعی آیسکو

افزون بر ارکان آیسکو، سه نهاد فرعی در راستای اهداف سازمان وزیر نظر آن فعالیت می‌کنند:

- فدراسیون دانشگاه‌های جهان اسلام (FUIW)^۱، که از ایران نیز ۳۲ دانشگاه در آن عضویت دارند.

- نهاد اسلامی اخلاقیات در علوم و فناوری (IBEST)^۲.
- مرکز ترویج تحقیقات علمی آیسکو (ICPSR)^۳ (سازمان علمی، آموزشی، فرهنگی اسلامی، ۱۳۸۷: ۴۹-۵۱).

اعضای آیسکو

آیسکو با حضور ۲۸ کشور از اعضای سازمان کنفرانس اسلامی تشکیل شد. اکنون ۵۲ کشور عضو آن هستند (جدول ۱).

جدول ۱: کشورهای عضو آیسکو و سال عضویت آنها (اطلاعات از www.isesco.org.ma)

ردیف	کشور	سال عضویت	ردیف	کشور	سال عضویت
۱	آذربایجان	۱۳۷۰	۲۷	عراق	۱۳۶۱
۲	اردن	۱۳۷۰	۲۸	عربستان سعودی	۱۳۶۱
۳	افغانستان	۱۳۸۲	۲۹	عمان	۱۳۶۱
۴	الجزایر	۱۳۷۹	۳۰	فلسطین	۱۳۶۱

1. Federation of the Universities of the Islamic World.
2. Islamic Body on Ethics of Science and Technology.
3. ISECCO Center for Promotion of Scientific Research.

۱۳۷۵	قرقیزستان	۳۱	۱۳۶۲	امارات متحده عربی	۵
۱۳۷۵	قزاقستان	۳۲	۱۳۶۵	اندونزی	۶
۱۳۶۱	قطر	۳۳	۱۳۹۱	اوگاندا	۷
۱۳۸۰	کامرون	۳۴	۱۳۷۱	ایران	۸
۱۳۶۱	کومور	۳۵	۱۳۶۱	بحرین	۹
۱۳۶۱	کویت	۳۶	۱۳۶۴	برونئی دارالسلام	۱۰
۱۳۶۱	گابن	۳۷	۱۳۶۱	بنگلادش	۱۱
۱۳۶۱	گامبیا	۳۸	۱۳۶۷	بنین	۱۲
۱۳۹۳	گویان	۳۹	۱۳۶۱	بورکینوفاسو	۱۳
۱۳۶۱	گینه	۴۰	۱۳۶۱	پاکستان	۱۴
۱۳۶۳	گینه بیسائو	۴۱	۱۳۷۲	تاجیکستان	۱۵
۱۳۸۱	لبنان	۴۲	۱۳۸۲	توگو	۱۶
۱۳۶۳	لیبی	۴۳	۱۳۶۱	تونس	۱۷
۱۳۶۱	مالدیو	۴۴	جیبوتی	جیبوتی	۱۸
۱۳۶۱	مالزی	۴۵	چاد	چاد	۱۹
۱۳۶۱	مالی	۴۶	۱۳۸۰	ساحل عاج	۲۰
۱۳۶۱	مراکش	۴۷	۱۳۶۱	سنگال	۲۱
۱۳۶۳	مصر	۴۸	۱۳۶۱	سودان	۲۲
۱۳۶۱	موریتانی	۴۹	۱۳۸۵	سورینام	۲۳
۱۳۶۱	نیجر	۵۰	۱۳۶۱	سوریه	۲۴
۱۳۸۰	نیجریه	۵۱	۱۳۶۱	سومالی	۲۵
۱۳۶۲	یمن	۵۲	۱۳۶۳	سیرالئون	۲۶

نقشه کشورهای عضو آیسسکو

ساختار اداری آیسسکو

ساختار سازمانی آیسسکو از سه رکن مجمع عمومی، شورای اجرایی و مدیریت کل تشکیل شده است. مدیر آیسسکو تا سال ۱۳۷۰ ش پرفسور عبدالهادی بوطالب بود و از آن سال تا کنون دکتر عبدالعزیز عثمان التویجری است. فعالیت‌های آیسسکو در بخش‌های آموزش، علوم، فرهنگ، همکاری‌ها و روابط خارجی و مرکز برنامه‌ریزی، اطلاعات و اسناد تدوین شده است و به سه زبان عربی، انگلیسی و فرانسوی انجام می‌شود.

مقر آیسسکو در رباط، پایتخت کشور مراکش قرار دارد و سازمان در برخی کشورهای عضو، مراکز و دفاتری دایر کرده است که مرکز منطقه‌ای تولید رسانه‌ای برای کشورهای آسیایی در شهر تهران قرار دارد (پایگاه اطلاع‌رسانی آیسسکو، isesco.org.ma).

ایران و آیسسکو

جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۱ ش با شرکت در سیزدهمین شورای اجرایی آیسسکو به طور رسمی حضور خود را در این سازمان اعلام کرد. پس از امضای موافقت‌نامه میان جمهوری اسلامی ایران و آیسسکو، در دی ماه سال ۱۳۸۲ ش دفتر منطقه‌ای آیسسکو در تهران با عنوان کمیسیون ملی آیسسکو در ایران تأسیس شد.

کمیسیون ملی آیسسکو افزون بر ایران، کشورهای آذربایجان، افغانستان، اندونزی، بنگلادش، برونئی، پاکستان، تاجیکستان، قرقیزستان، مالزی و مالدیو را تحت پوشش قرار می‌دهد.

این‌نامه تشکیل و اداره کمیسیون ملی آیسسکو در ایران نیز در شهریور ۱۳۸۳ ش به تصویب هیئت دولت رسید. این کمیسیون در محورهای زیر فعالیت می‌کند:

- پیگیری و اجرای برنامه‌های آیسسکو در منطقه؛

- ایجاد ارتباط با کمیسیون‌های ملی، مؤسسات، دانشگاه‌ها، سازمان‌های غیردولتی و مردم نهاد و کارشناسانی که در زمینه آیسسکو در سطح کشورهای منطقه فعالیت دارند.

رئیس کمیسیون ملی آیسسکو در ایران، وزیر آموزش و پرورش است. کمیسیون دارای چهار رکن، شورای عالی کمیسیون ملی آیسسکو، کارگروه اجرایی، کمیته تخصصی و دبیرخانه است. شورای عالی مهم‌ترین رکن و مرجع تصمیم‌گیری‌های کمیسیون است. وزیر آموزش و پرورش؛ معاونان وزیران علوم، تحقیقات و فناوری، فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، امور خارجه؛ معاون سازمان صدا و سیما؛ رؤسای سازمان‌های ملی جوانان، میراث فرهنگی و گردشگری، فرهنگ و ارتباطات اسلامی و نماینده ایران در شورای اجرایی آیسسکو و دبیرکل کمیسیون ملی آیسسکو در ایران و چهارنفر از صاحب‌نظران مسائل آموزشی و فرهنگی کشور، اعضای شورای عالی را تشکیل می‌دهند.

ایران یکی از اعضای فعال و تاثیرگذار آیسسکو محسوب می‌شود. هشتمین مجمع عمومی و بیست و چهارمین شورای اجرایی آیسسکو در دی ماه ۱۳۸۱ ش با حضور وزیران و نمایندگان ۵۱ کشور اسلامی در تهران برگزار شد. نقش آفرینی ایران به گونه‌ای بود که پس از اجلاس، معاون دبیرکل آیسسکو از ایران انتخاب شد (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۳).

پایتخت فرهنگ اسلامی

آیسسکو از سال ۱۳۸۴ ش انتخاب پایتخت فرهنگ اسلامی را آغاز کرد. در این سال، شهر مکه به عنوان نخستین پایتخت فرهنگ اسلامی برگزیده شد. از آن پس آیسسکو هر

سال سه شهر را در جهان اسلام به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی انتخاب می کند. یکی از این شهرها در قاره آسیا، دیگری در قاره آفریقا و سومی در میان کشورهای عربی است. از میان شهرهای انتخاب شده تا سال ۱۴۰۳ ش دو شهر اصفهان و مشهد از جمهوری اسلامی ایران به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی در قاره آسیا برگزیده شده اند. (جدول ۲)

جدول ۲: پایتخت های فرهنگ اسلامی تا سال ۱۴۰۳ ش (اطلاعات از www.isesco.org.ma)

کشورهای عربی		آفریقا		آسیا		سال
کشور	شهر	کشور	شهر	کشور	شهر	
مکه مکرمه						۱۳۸۴
سوریه	حلب	مالی	تومبوکتو	ایران	اصفهان	۱۳۸۵
مراکش	فاس	لیبی	طرابلس	ازبکستان	تاشکند	۱۳۸۶
مصر	اسکندریه	جیبوتی	جیبوتی	پاکستان	لاهور	۱۳۸۷
تونس	قیروان	چاد	انجامنا	مالزی آذربایجان	کوالالامپور باکو	۱۳۸۸
یمن	تریم	کومور	مورونی	تاجیکستان	دوشنبه	۱۳۸۹
موریتانی	نواکشوت	گینه	کوناکری	اندونزی	جاکارتا	۱۳۹۰
عراق	نجف	نیجر	نیامی	بنگلادش	داکا	۱۳۹۱
عربستان سعودی	مدینه منوره	نیجریه	کانو	افغانستان	غزنه	۱۳۹۲
امارات متحدہ عربی	شارجه	بورکینافاسو	اواگادوگو	قرقیزستان	بیشکک	۱۳۹۳
عمان	نیزوا	بنین	کوتونو	قزاقستان	آلماتی	۱۳۹۴
کویت	کویت	سیرالئون	فری تاون	مالدیو	ماله	۱۳۹۵

۱۳۹۶	مشهد	ایران	کامپالا	اوگاندا	عمان	اردن
					سنار	سودان
۱۳۹۷	نخجوان	نخجوان	لیبرویل	لیبرویل	منامه	بحرین
۱۳۹۸	بندر سری بگاوان	برونئی	بیسائو	گینه بیسائو	قدس	فلسطین
۱۳۹۹	بخارا	بخارا	باماگو	مالی	قاهره	مصر
۱۴۰۰	اسلام آباد	پاکستان	بانجول	گامبیا	دوحه	قطر
۱۴۰۱	باندونگ	اندونزی	یائونده	کامرون	دمشق	سوریه
۱۴۰۲	سلانگور	مالزی	موگادیشو	سومالی	بنغازی	لیبی
۱۴۰۳	کابل	افغانستان	لومه	توگو	مراکش	مغرب

نقشه پایتخت‌های فرهنگ اسلامی

اصفهان، پایتخت فرهنگ اسلامی در سال ۱۳۸۵ش

پس از آنکه آیسسکو تصمیم گرفت شهرهایی را به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی انتخاب کند در نخستین سال فقط شهر مکه مکرمه برگزیده شد و در سال دوم شهر اصفهان پایتخت فرهنگ اسلامی در قاره آسیا معرفی گردید. آیسسکو اصفهان را به دلیل

سابقه کهن و نقش مهم آن در گسترش و رونق تمدن و فرهنگ اسلامی و وجود میراث تاریخی، فرهنگی، معماری و هنری درخشان اسلامی و همچنین جاذبه‌های گردشگری انتخاب کرد (www.isesco.org.ma).

در یک سالی که اصفهان پایتخت فرهنگ اسلامی بود چندین همایش و سمینار برگزار و برخی کارهای تبلیغاتی نیز انجام شد، ولی آن چنان که شایسته بود از این فرصت بین‌المللی استفاده نشد تا اصفهان از نظر فرهنگی در سطح کشورهای اسلامی و جهان مطرح شود و جایگاهی مناسب پیدا کند.

مشهد پایتخت فرهنگ اسلامی در سال ۱۳۹۶ش

شکل‌گیری، گسترش و توسعه شهر مشهد به سبب وجود مرقد ملکوتی امام هشتم، حضرت رضا علیه السلام است. آن حضرت در سال ۲۰۳ ق به شهادت رسید و در سناباد توس به خاک سپرده شد. در قرون اولیه حکومت اسلامی نوغان شهر اصلی ولایت توس بود و یکی از عوامل اهمیت یافتن آن شهادت امام رضا علیه السلام در این ناحیه بود (قصایان، ۱۳۷۹: ۴۰). نوغان به مرور زمان به مشهدالرضا تبدیل شد.

نخستین اطلاعات مستند درباره مشهدالرضا به نیمه دوم قرن چهارم هجری بازمی‌گردد. ابن حوقل می‌نویسد: «قبر علی بن موسی الرضا علیه السلام در بیرون شهر نوغان است» (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۶۹) و در سال ۳۷۵ ق مقدسی نیز در کتاب خود آورده است: «قبر علی الرضا علیه السلام در توس است و دژی بر آن ساخته شده که خانه‌ها و بازار دارد. عمیدالدوله فائق (سردار نوح بن منصور سامانی) نیز مسجدی برایش ساخت که در همه خراسان به از آن نیست» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۲/۴۸۸).

در عهد سلطنت سلطان مسعود غزنوی، عمید خراسان، مشهد علی بن موسی الرضا علیه السلام را آباد کرد و مناره‌ای به آن اضافه نمود. وی همچنین دهی خرید و وقف مشهد حضرت کرد (بیهقی، ۱۳۵۶: ۵۳۱). در دوره سلجوقیان عضدالدین فرامرز علی، بارویی برای شهر ساخت که در سال ۵۱۵ ق به پایان رسید. (سیدی، ۱۳۷۸: ۳۳). در هنگام حمله مغول، مشهد که در امان مانده بود، به شهری آباد تبدیل شد. ابن بطوطه در سفرنامه خود می‌نویسد: «از توس به مشهدالرضا آمدیم، که آن نیز شهری بزرگ و پرجمعیت است و

میوه‌ها و آب و آسیاب های زیادی دارد.» (ابن بطوطه، ۱۳۶۱: ۴۴۱).

اقدامات جانشینان تیمور همچون انتقال آب از چشمه‌گیلاس به مشهد (سیدی، ۱۳۷۸: ۸۵)، ساخت حصاری بزرگ‌تر (حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۶۹۲/۲)، ساخت مسجد گوهرشاد و توسعه فضاهای ساختمانی حرم مطهر (سیدی، ۱۳۹۲: ۵۷-۵۸)، رونق و گسترش شهر مشهد را در پی داشت. ساخت مدارس، کاروان‌سراها (کیانی، ۱۳۷۳: ۳)، طلاکاری گنبد (آستان قدس دیروز و امروز، ۱۳۵۶: ۳۳) و احداث چند بنا در مجموعه حرم مطهر و فعالیت های عمرانی دیگر در عهد صفویان، مشهد را به شهری آباد و مهم تبدیل نمود (رضوانی، ۱۳۸۴: ۲۳۲).

در دوران افشاریان طی سال‌های ۱۱۳۹ تا ۱۲۱۰ ق مشهد پایتخت این سلسله بود. اقدامات نادرشاه مشهد را به شهری مهم تبدیل کرد، به طوری که جمعیت آن را در آن زمان ۲۵۰ هزار نفر برآورد کرده‌اند (لاکهارت، ۱۳۴۵: ۱۳۵). در دوره قاجاریه هرچند اقدامات عمرانی مختلفی در مشهد انجام شد، اما شهر توسعه چندانی نیافت. ساخت و سازهای دوران پهلوی به ویژه احداث خیابان‌ها (سعیدی رضوانی، ۱۳۴۴: ۱۸۴) و تخریب دروازه‌های شهر، توسعه مشهد را به بیرون از محدوده کهن و تاریخی خود که در طی چندین قرن شکل گرفته بود، سرعت بخشید. (رهنما، ۱۳۹۰: ۳۶).

همچنین وجود بارگاه رضوی، در کنار رونق فعالیت‌های اقتصادی و تجاری، فراوانی اراضی، ساخت و ساز فراوان در زمینه تسهیلات اقامتی، مشهد را به شهری مهاجرپذیر تبدیل کرد. رشد و گسترش فیزیکی و کالبدی مشهد در سال‌های پس از انقلاب اسلامی نیز تداوم یافت و اکنون مشهد با تمرکز فعالیت‌های مذهبی، فرهنگی، آموزشی، درمانی، تجاری و ... دومین کلان‌شهر کشور به‌شمار می‌آید؛ شهری که افزون بر جمعیت خود، همواره پذیرای خیل عظیم زائران از گوشه و کنار جهان و اقصی نقاط کشور است و یکی از مهم‌ترین شهرهای جهان اسلام به‌شمار می‌آید.

مشهد در سال ۱۳۹۶ ش پایتخت فرهنگ اسلامی در میان کشورهای آسیایی غیر عرب است. انتخاب این شهر در اجلاس آیسسکو در شهر باکو، مرکز کشور آذربایجان به سال ۲۰۱۰م/۱۳۸۹ ش صورت گرفت. در این سال همچنین قرار بود مشهد میزبان اجلاس وزیران فرهنگ کشورهای اسلامی باشد.

تغییر محل اجلاس وزیران فرهنگ کشورهای اسلامی از مشهد به سنار

در هفتمین کنفرانس وزیران فرهنگ کشورهای اسلامی که در سال ۱۳۹۰ ش در الجزایر برگزار شد، مشهد به عنوان میزبان دهمین کنفرانس انتخاب شد. انتخاب مشهد برای برگزاری این کنفرانس دوسالانه هم‌زمان با سالی که مشهد پایتخت فرهنگ اسلامی است، رخداد بین‌المللی مهمی برای این شهر بود. در برنامه ریزی انجام شده نیز بخشی از برنامه به چگونگی برگزاری اجلاس و تأمین و تهیه امکانات مورد نیاز اختصاص داشت؛ اما در نهمین کنفرانس وزیران فرهنگ که در آبان‌ماه سال جاری در مسقط برگزار شد، میزبانی دهمین کنفرانس به شهر سنار در کشور سودان واگذار شد. سنار یکی از دو شهر انتخاب شده به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی در سال ۱۳۹۶ ش در میان کشورهای عربی است. این رخداد ناخوشایند که به نظر می‌رسد حاصل کارشکنی عربستان سعودی و کم‌کاری دستگاه‌های مسئول در کشور باشد، سبب شد بسیاری از مراجع سیاسی خواستار رسیدگی و پیگیری این موضوع و دفاع از حق میزبانی اجلاس وزیران فرهنگ کشورهای اسلامی در مشهد باشند (روزنامه خراسان، ۲۱ دی ۱۳۹۴: ۶).

اهمیت انتخاب مشهد به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی

در یک سالی که مشهد پایتخت فرهنگ اسلامی خواهد بود، باید از این فرصت استثنایی اندک استفاده نمود، تا از یک سو برنامه‌هایی ارائه شود که در خور نام شهر مقدس مشهد باشد و از سوی دیگر شهر را به معیارهای پایتخت فرهنگ اسلامی نزدیک کرده، موقعیت مناسبی برای مشهد فراهم شود تا از لحاظ فرهنگی در سطح کشورهای اسلامی و جهان مطرح گردد.

از این فرصت چند ماهه می‌توان برای امور ذیل بهره گرفت:

- تعامل فرهنگی از دیدگاه اسلامی؛ هدفی که آیسسکونیز به منظور نیل به آن، یکی از پروژه‌هایش را تعیین پایتخت‌های فرهنگ اسلامی معرفی کرده است (کریمی، ۱۳۸۶: ۳۳ - ۷۴).

- تقویت و گسترش تعامل با دنیای بیرون از جهان اسلام؛

- شناساندن آداب و رسوم و فرهنگ ایران اسلامی به جهان اسلام؛

- معرفی ظرفیت‌های گسترده معنوی و فرهنگی مشهد به جهان اسلام؛
- شناساندن توانمندی‌های گوناگون مشهد و خراسان رضوی به جهانیان به‌ویژه کشورهای اسلامی؛
- افزون بر اینها شایسته است در عرصه توسعه و پیشرفت و بهسازی و نوسازی شهر مشهد، از این فرصت به دست آمده به بهترین شکل ممکن استفاده شود.

اقدامات انجام شده در راستای استقبال از این رویداد فرهنگی

برای آماده‌سازی شهر و تهیه آثار متنوع پیرامون پیشینه تاریخی و تمدنی و معرفی توانمندی‌های معنوی، فرهنگی و هنری خراسان رضوی و به ویژه شهر مشهد مقدس به مردم دیگر کشورها برنامه‌ریزی مناسب و اقداماتی در سطح ملی و استانی ضروری است. به همین منظور در نخستین گام، شورای عالی سیاست‌گذاری پایتخت فرهنگ اسلامی، مشهد ۲۰۱۷، با حضور هفده تن از مقامات کشوری و استانی تشکیل شد. براساس آیین‌نامه‌ای که در این شورا تصویب شد، شورای برنامه‌ریزی و هماهنگی استانی با ریاست استاندار خراسان رضوی و عضویت ۲۸ نفر از مدیران استانی تشکیل شد که اجراکننده سیاست‌ها و تصمیمات شورای عالی سیاست‌گذاری و همچنین هماهنگ کننده دستگاه‌های اجرایی است. این شورا چهار ستاد دارد که هر یک کمیته‌های تخصصی را تشکیل داده‌اند.

دبیرخانه شورای برنامه‌ریزی و هماهنگی جلسات متعددی برگزار کرده و برنامه‌های مختلفی را با کمک دستگاه‌ها و مراکز مختلف طراحی نموده و پایگاه اطلاع‌رسانی مشهد پایتخت فرهنگ اسلامی را راه‌اندازی کرده است^۱ (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (ایرنا)، ۱۳۹۴/۶/۳۱).

نمودار ساختار شورای عالی سیاست‌گذاری پایتخت فرهنگ اسلامی، مشهد ۲۰۱۷ (دبیرخانه شورای برنامه‌ریزی و هماهنگی استانی، ۱۳۹۴: ۶).

برنامه‌های پیشنهادی

در یک سالی که مشهد پایتخت فرهنگ اسلامی است، پذیرای مقامات و مسافران و زائران فراوانی از کشورهای اسلامی و غیراسلامی خواهد بود. برای استفاده بهینه از فرصت فراهم شده لازم است شهر و شهروندان، آماده پذیرایی از مهمانان باشند و برنامه‌های متنوعی برای اجرا در طی سال تهیه شود.

- آماده‌سازی شهر

بهسازی محیط زیست شهر و پیرامون آن؛
ساماندهی حمل و نقل شهری و کنترل ترافیک؛
ساماندهی مکان‌های زیارتی، باستانی و تاریخی؛
نوسازی و تجهیز مراکز فرهنگی، همچون مساجد و تهیه نمادهای شهری با محوریت آیسسکو و پایتخت فرهنگ اسلامی.

- آماده‌سازی شهروندان

آموزش شهروندان در زمینه بایدها و نبایدهای چشم‌انداز یک شهرداری فرهنگ اسلامی؛

آموزش و فرهنگ سازی پیرامون مهمان نوازی و شیوه‌های تعامل با زائران و گردشگران؛
آشنایی شهروندان با زبان‌های عربی یا انگلیسی و فرانسه به ویژه افراد مرتبط با
حوزه‌های گوناگون زیارت و گردشگری؛
تهیه کتاب، بروشور، نرم افزار و همچنین برنامه‌هایی در صدا و سیما با هدف معرفی
آیسسکو و کشورهای عضو؛
آشنایی تشکّل‌های مردمی با این رخداد مهم و بهره‌مندی از توانمندی‌ها و
ظرفیت‌های آنها.

- برنامه‌های اجرایی برای سال ۲۰۱۷م

برگزاری نمایشگاه بین‌المللی کتاب در ابتدای سال ۲۰۱۷م / ۱۱ دی ماه ۱۳۹۵ش و
آغاز آن به عنوان مراسم افتتاحیه مشهد به عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام با حضور
دبیرکل آیسسکو؛

دعوت از وزرا و مسئولان فرهنگی کشور عضو آیسسکو و برگزاری نشست‌هایی با
موضوعاتی همچون تمدن نوین اسلامی، وحدت و تقریب اسلامی و تعاملات فرهنگی؛
دعوت از مقامات سیاسی و فرهنگی شهرهای خواهرخوانده مشهد و امضای
تفاهم‌نامه‌هایی در زمینه‌های گوناگون فرهنگی و گردشگری؛

برگزاری برنامه‌هایی مانند جشنواره‌ها و نشست‌های فرهنگی با مشارکت اندیشمندان
و شخصیت‌های فرهنگی و ادبی کشورهای اسلامی با هدف معرفی ظرفیت‌های معنوی
و فرهنگی مشهد؛

شناخت و معرفی نقش ایران و به ویژه مشهد مقدس در اشاعه اسلام در قاره آسیا؛
معرفی شهرهای اسلامی ایران در طول تاریخ؛
تهیه آثاری در معرفی مکان‌های زیارتی، باستانی، تاریخی شهر مشهد به زبان‌های
انگلیسی، عربی و فارسی؛

تبدیل برخی خیابان‌ها و میدان‌های شهر به مکانی فرهنگی و اجرای تئاترهای
خیابانی، سرودهای ملی و محلی و ورزش‌های باستانی؛
اجرای مراسمی به این مناسبت در مراکز عمومی همچون دانشگاه‌ها، مدارس و

بیمارستان‌ها؛

اختصاص فضایی عمومی همچون یکی از پارک‌های شهر برای معرفی آیسسکو و کشورهای عضو آن، با نصب پرچم‌ها، نمادها و تشکیل غرفه فرهنگی هر یک از کشورها؛
و

نقش آستان قدس رضوی در استقبال از این رویداد فرهنگی

بارگاه امام رضا علیه السلام و میراث کهن مرتبط با آن می‌تواند به عنوان مؤلفه‌های مهم شهر مشهد مقدس تجلی یابد. آستان قدس رضوی به عنوان متولّی این بارگاه مقدس با توجه به ظرفیت‌هایش می‌تواند نقش اساسی و مناسب با توانمندی‌هایش ایفا کند. همچنین آستان قدس رضوی به عنوان یک نهاد فرهنگی می‌تواند به ویژه در ترویج فرهنگ رضوی با انجام دادن اقداماتی بکوشد:

- انتشار آثاری با محوریت امام رضا علیه السلام و حرم‌شناسی به زبان‌های کشورهای اسلامی؛

- برگزاری نشست‌هایی با حضور اندیشمندان جهان اسلام با موضوع‌هایی همچون تمدن نوین اسلامی، تعاملات فرهنگی، وحدت اسلامی و مبارزه با تفرقه و حزب‌گرایی؛
- برگزاری گردهمایی‌هایی با هدف ترویج فرهنگ مناظره به عنوان یکی از شیوه‌های منطقی امام هشتم علیه السلام در رویارویی با مکاتب دیگر (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۹۷)، به ویژه آنکه گفت‌وگوی تمدن‌ها یکی از اهداف تعیین پایتخت فرهنگ اسلامی است؛
- معرفی میراث معنوی و گنجینه‌های فرهنگی و هنر معماری اسلامی موجود در آستان قدس رضوی به زبان‌های کشورهای اسلامی؛

- چاپ و انتشار شماری از نفایس موجود در مراکز فرهنگی آستان قدس رضوی.

سخن پایانی

آیسسکو هر سال برنامه‌های متعددی در زمینه‌های علوم، آموزش و فرهنگ در کشورهای مختلف اسلامی و غیراسلامی دارای اقلیت مسلمان برگزار می‌کند. این فعالیت‌ها با هدف وحدت امت اسلامی و تقویت جایگاه ملت‌های مسلمان در جهان اجرا می‌شود. یکی از این برنامه‌ها تعیین شهرهایی با عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی در

کشورهای عضو است.

مشهد یکی از کلان شهرهای مذهبی جهان قرار است افزون بر برخورداری از عنوان پایتخت معنوی کشورمان برای همیشه، برای یک سال به پایتختی دیگر تبدیل شود. اما این پایتختی به گستره جغرافیایی ایران محدود نمی شود و در پهنه جهان اسلام رخ می دهد. سال ۲۰۱۷م، زمانی است که مشهد دار عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی می شود.

از هنگامی که مشهد به پایتختی فرهنگ اسلامی انتخاب شد بیش از شش سال می گذرد. در این مدت، کمتر سخن و اقدامی برای آماده سازی شهر و شهروندان انجام شده است. از یک سال پیش فعالیت های جدی با برگزاری چند جلسه و تشکیل کارگروه هایی و ارائه پیشنهادهایی آغاز شده است.

اکنون کمتر از یک سال باقی مانده است. بی شک کمبودها و مشکلات اساسی در حوزه های مختلف به ویژه در زمینه خدمات رسانی وجود دارد، اما باید از فرصت به وجود آمده به بهترین شکل ممکن بهره گرفت و هویت فرهنگی و اسلامی مشهد را به دنیا معرفی کرد. بدون شک موفقیت در این امر توجه جهانیان را به ایران نیز در پی دارد.

در فرصت باقی مانده می توان برخی از نارسایی ها و کمبودها را برطرف کرد و شهر را به معیارهای پایتخت فرهنگ اسلامی نزدیک کرد. این امر با هماهنگی مراکز و نهادهای دولتی و نیمه دولتی، همفکری و همدلی مدیران شهر و همکاری و همیاری متخصصان، کارکنان و شهروندان عملی می شود. باشد که این فرصت گران بها از دست نرود و در زمان مقرر، ارائه دهنده برنامه هایی باشیم که در خور نام شهری است به بزرگی و اهمیت مشهد.

منابع

۱. آستان قدس رضوی، *آستان قدس دیروز و امروز*، مشهد، ۱۳۵۶ ش.
۲. ابن بطوطه، *سفرنامه ابن بطوطه*، ترجمه محمدعلی موحد، علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۶۱ ش.
۳. ابن حوقل، *صورة الارض*، ترجمه جعفر شعار، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶ ش.
۴. السید سلیم، محمد، و دیگران، *سازمان کنفرانس اسلامی در جهان متغیر*، ترجمه حسن

- رضایی، دفتر مطالعات سیاسی، بین‌المللی، تهران، ۱۳۷۶ ش.
۵. بسیج، احمد رضا، «تمدن اسلامی؛ دلایل زوال و انحطاط آن»، *معرفت*، ش ۱۰۹، دی ۱۳۸۵ ش، ص ۸۴-۹۳.
 ۶. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین، *تاریخ بیهقی*، تصحیح علی‌اکبر فیاض، دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۵۶ ش.
 ۷. حافظ ابرو، *زبدة التواریخ*، تصحیح سید کمال حاج سید جوادی، نشرنی، تهران، ۱۳۷۲ ش.
 ۸. خبرگزاری جمهوری اسلامی، دفتر مطالعات راهبردی مشهد ۲۰۱۷ تشکیل شد، www.irna.ir:1394/6/31
 ۹. دبیرخانه شورای برنامه‌ریزی و هماهنگی استانی، *معرفی رویداد پانیتخت فرهنگی جهان اسلام، مشهد ۲۰۱۷*، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان رضوی، مشهد، ۱۳۹۴ ق.
 ۱۰. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، *سازمان علمی، آموزشی، فرهنگی (آیسیکو)*، وزارت امور خارجه، تهران، ۱۳۸۷ ش.
 ۱۱. رهنما، محمد رحیم، *شناسایی و وجه تسمیه معابر، محلات و اماکن عمومی بافت قدیم شهر مشهد*، اداره کل روابط عمومی و بین‌المللی شهرداری مشهد، مشهد، ۱۳۹۰ ش.
 ۱۲. رضوانی، علی‌رضا، *در جست‌وجوی هویت شهری مشهد*، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران، ۱۳۸۴ ش.
 ۱۳. سعیدی رضوانی، عباس، «جغرافیای شهری (شهر مشهد)»، *مجله دانشکده ادبیات مشهد*، سال اول، ش ۲ و ۳، ۱۳۴۴ ش.
 ۱۴. سیدی، مهدی، *تاریخ شهر مشهد*، آوام، مشهد، ۱۳۷۸ ش.
 ۱۵. _____، *نگاهی به جغرافیای تاریخی شهر مشهد*، مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد، مشهد، ۱۳۹۲ ش.
 ۱۶. قصابیان، محمد رضا، «سرگذشت نوغان»، *خراسان پژوهی*، سال ۳، ش ۱، ۱۳۷۹ ش.
 ۱۷. فوزی تویسرکانی، یحیی، *سازمان کنفرانس اسلامی*، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۷۷.
 ۱۸. کیانی، محمد، *کاروان سراهای ایران*، سازمان میراث فرهنگی، تهران، ۱۳۷۳.
 ۱۹. کریمی، غلامرضا، «آیسیکو بستری برای تشکیل امت واحد اسلامی»، *فصلنامه علوم سیاسی* دانشگاه باقرالعلوم، ش ۳۱، پاییز ۱۳۸۴ ش، ص ۲۴۳-۲۵۸.
 ۲۰. _____، «آیسیکو و مهندسی فرهنگی جهان اسلام»، *ماهنامه زمانه*، ش ۵۸، تیر ۱۳۸۶ ش، ص ۶۴-۷۳.
 ۲۱. لاکهارت، لارنس، «مشهد»، ترجمه عباس سعیدی رضوانی، *مجله دانشکده ادبیات مشهد*، سال دوم، ش ۲ و ۳، ۱۳۴۵ ش.
 ۲۲. ماجرای تغییر اجلاسیه وزرای آیسیکو ۲۰۱۷ از مشهد به سنار، *روزنامه خراسان*، شماره

- ۱۹۱۶۴، ۲۱ دی ۱۳۹۴، ضمیمه خراسان رضوی، ص ۶.
۲۳. مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد، *احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم*، ترجمه علی تقی منزوی، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، تهران، ۱۳۶۱ ش.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، *مناظرات تاریخی امام رضا (علیه السلام) با پیروان مذاهب و مکاتب دیگر*، بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد، ۱۳۸۸ ش.
۲۵. نخستین، مهدی، *تاریخ سرچشمه های اسلامی آموزش و پرورش غرب*، ترجمه عبدالله ظهیری، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۶۷ ش.
۲۶. وزارت آموزش و پرورش، آیین نامه تشکیل و اداره کمیسیون ملی آیسسکودر ایران، ۱۳۸۳، پایگاه اطلاع رسانی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی:

<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/124107>

www.isesco.org.ma

, Espahan , capital of Islamic Culture for the year 2006.

www.isesco.org.ma